

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ЗАПЛЕТНЮК ОЛЬГА АНДРІЇВНА

УДК 94(32)

**ЦАРСЬКА ВЛАДА В ЄГИПТІ
ПЕРІОДУ ПРАВЛІННЯ ЕХНАТОНА**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

КИЇВ – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка МОН України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
СТАВНЮК ВІКТОР ВОЛОДИМИРОВИЧ,
Київський національний університет імені
Тараса Шевченка МОН України, завідувач
кафедри історії стародавнього світу та середніх
віків.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук
ТАРАСЕНКО МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ,
Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського
НАН України,
старший науковий співробітник;

кандидат історичних наук,
БАНДРОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ГЕНРИХОВИЧ,
Львівський національний університет імені Івана
Франка МОН України,
доцент кафедри археології та спеціальних
галузей історичної науки

Захист відбудеться « 13 » червня 2016 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.01 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 349.

З дисертацією можна ознамитись у Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, чит. зала № 12.

Автореферат розісланий « 11 » травня 2016 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

Пількевич А. Л.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Єгипетський фараон XVIII династії Аменхотеп IV (Ехнатон), який правив Єгиптом в період Нового царства (бл. 1545 – 1154 рр. до Р.Х.) з 1349 – 1333 рр. до Р.Х., здійснив релігійно-політичну реформу в державі. Час його правління єгиптологи називають *Амарнським періодом*, за назвою сучасного арабського селища Тель-ель-Амарна, де були знайдені руїни столиці Єгипту Ахетатона.

Ехнатон протиставив традиційному фіванському богу Амону новий релігійний культ бога Сонячного диску Атона. Вміло синкретизувавши традиційний Геліопольський культ і нові особливості, які відповідали реальній політичній ситуації в країні, фараон поставив себе у центр культу. Контролюючи політичну і релігійну владу, фараон Ехнатон зумів посилити царську владу, обмежити вплив на неї з боку жрецтва.

Релігійно-політична реформа фараона Ехнатона періоду Нового царства є однією з ключових подій не тільки власне староегипетської історії, але й інших цивілізацій Стародавнього Сходу. Незважаючи на те, що наукове дослідження Амарнської доби розпочалося ще наприкінці XIX століття після перших археологічних розкопок в Тель-ель-Амарні, тема нашого дослідження в сучасній історіографії викликає суперечки, а наукові праці, які присвячені фараону Ехнатону, різко вирізняються оцінками його правління.

Розкопки в Амарні продовжуються і сьогодні, це призводить до появи нових джерел для подальших наукових досліджень. Крім того, політика Ехнатона, як і його особистість, продовжують залишатися темою для наукових дискусій. Зокрема, йдеться про динаміку розвитку і безпосередню спрямованість царського культу Ехнатона, а також ролі царя, як політичного і релігійного лідера держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках наукової теми історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка “Історія української державності нової та новітньої доби” (державний реєстраційний номер 06 БФ 046-01).

Метою дисертації є дослідження царської влади в період правління фараона Ехнатона. Для реалізації мети визначено такі **завдання**:

- проаналізувати джерельну базу та стан наукової розробки проблеми;
- розкрити причини посилення культу Амона при фараонах XVIII династії, зростання конфлікту царської влади та фіванського жрецтва;
- на основі аналізу даних епіграфічних джерел здійснити реконструкцію перших п'яти років правління Аменхотепа IV та дослідити початковий етап релігійної реформи;
- виявити основні причини заснування міста Ахетатона та його значення як релігійного та політичного центру держави;
- простежити зміни у титулатурах Ехнатона, Нефертіті та бога Атона;
- дослідити роль, яку відігравав фараон та його сім'я у новому релігійному культі та визначити основні риси царської ідеології;

- висвітлити процес трансформації образу фараона як релігійного лідера;
- уточнити причини послаблення впливу Єгипту на міжнародній арені в період правління Ехнатона;
- з'ясувати основні чинники, які призвели до послаблення царської влади при наступниках Ехнатона.

Об'єктом дослідження є цивілізація Стародавнього Єгипту періоду Нового царства.

Предметом дослідження є політичний устрій Стародавнього Єгипту за часів фараона Аменхотепа IV (Ехнатона).

Хронологічні межі дослідження визначено періодом царювання фараона Аменхотепа IV (Ехнатона) з 1349 по 1333 рр. до Р.Х.

Географічні межі дослідження охоплюють територію стародавньої Єгипетської держави в період правління останніх царів XVIII династії (бл. 1545-1291 рр. до Р.Х.), деякі аспекти дослідження стосуються регіону держави хеттів в Анатолії, держави Мітанні, а також території Сирії та Палестини, які входили до складу Єгипетської держави.

Теоретичні і методологічні засади дослідження. В ході дослідження даної теми враховуючи специфіку джерельної бази, автором було застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних історичних методів.
Загальнонаукові методи

пере

достовірності, повноти та інформативності.

Комплексний міждисциплінарний підхід дозволив встановити співвідношення та внутрішній зв'язок між наративними, візуальними та археологічними джерелами. Серед *методів гуманітарних досліджень* особливе значення має метод, який частіше використовується у філологічних дослідженнях для текстологічного аналізу і є необхідним для адекватного розуміння змісту писемного джерела та умов його створення. З *історичних методів* велике значення для роботи має метод джерельної критики, який необхідний для роботи з писемними та археологічними джерелами. Також задіяні історико-порівняльний підхід і метод ретроспекції, які дозволили для уточнення висновків і гіпотез залучити джерела попередніх і наступних епох розвитку давньоєгипетського суспільства.

Наукова новизна дисертації полягає у таких положеннях:

Вперше:

- у вітчизняній історичній науці предметом дослідження став період правління єгипетського фараона Ехнатона на основі читання та інтерпретації автентичних ієрогліфічних текстів;
- подані авторські переклади ієрогліфічних текстів Амарнської доби на українську мову, здійснено їхній комплексний аналіз з коментарями;
- на підставі дослідження візуальних та антропологічних джерел спростовано теорію про відповідність офіційних зображень Ехнатона реальному зовнішньому вигляду царя;

Уточнено:

- причини посилення культу Амона Фіванського в період Середнього та Нового царства;
- питання про вік Аменхотепа IV при воцарінні;

Набули подальшого розвитку:

- твердження, що Ехнатон прагнув виконувати щоденні жрецькі функції, залишаючись при цьому главою держави;
- ідея про створення Ехнатом універсальної релігії для контролю над залежними територіями.

Практичну цінність дослідження обумовлюють сформульовані у ньому висновки, положення, теоретичні узагальнення, наукова новизна. Матеріали та результати дослідження можуть бути використані під час підготовки нормативних та спеціальних курсів у навчальних закладах, а також для написання узагальнюючих та спеціалізованих праць з історії Стародавнього Єгипту.

Апробація роботи. Основні положення і результати дослідження були представлені на таких міжнародних наукових конференціях: Міжнародний науковий круглий стіл «Доісламський Близький Схід: історія, релігія, культура» (Київ, 2013 р.), I Міжнародна наукова конференція «Україна-Єгипет: проблеми вивчення мови, історії, культури та економіки» (Київ, 2014 р.), Міжнародна наукова конференція «XVIII Сходознавчі читання А. Кримського» (Київ, 2014 р.), Міжнародна наукова конференція «XIX Сходознавчі читання А. Кримського» (Київ, 2015 р.), II Міжнародний круглий стіл на тему: «Текст і образ: особливості взаємодії між наративом і візуальністю» (Київ, 2015 р.).

Основні положення були підтвержені, а підходи до вивчення апробовані під час перебування в Арабській Республіці Єгипет, зокрема у Тель-ель-Амарні.

Результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у 13 **публікаціях автора**, з яких 5 опубліковано у фахових виданнях, 1 – у зарубіжних виданнях, 4 – публікації матеріалів конференцій.

Структура дисертації обумовлена об'єктом, предметом, метою та завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (20 сторінок, 222 найменувань), додатків. Загальний обсяг тексту дисертації – 354 сторінки, з яких основний зміст викладено на 202 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, зазначаються хронологічні межі, формулюється об'єкт та предмет дослідження, визначаються мета та завдання, розкривається наукова новизна, вказується на практичне значення дисертації, характеризується апробація результатів дослідження.

У першому розділі «Джерела та історіографія» розглянуто історію відкриття Амарнського періоду та комплекс джерел, залучених для дослідження, визначено стан розробки теми.

У підрозділі 1.1. «Історія археологічного дослідження пам'яток Амарнського періоду» розкриваються основні етапи археологічного дослідження Тель-ель-Амарни, результатом яких стало відкриття періоду правління фараона-реформатора Ехнатона та надання основної джерельної бази.

Перші дослідження руїн Ахетатона були здійснені на початку XIX ст. Б. Дроветті, Г. Солтом, Д. Вілкінсоном, Р. Лепсіусом та А. Барсанті.

Грунтовні археологічні розкопки в Тель-ель-Амарні розпочалися у 1891 році. Протягом наступних тридцяти років були скопійовані важливі наративні та візуальні джерела єгиптологами Ф. Пітрі, Г. Картером та Н. де Г. Девісом. У 1912 році експедицією Л. Борхарда була знайдена колекція царських та приватних скульптурних портретів.

У 1920–1930-х роках в Ахетатоні працювали експедиції під керівництвом Т. Піта, Л. Вуллі, Г. Франкфорта, Ф. Ньютона та Д. Пендлбері. З 1977 року по сьогоднішній день археологічною експедицією в Тель-ель-Амарні керує британський єгиптолог, професор Б. Кемп. Під його керівництвом в Амарні працювали такі видатні дослідники, як А. Боманн, В. Мюрнейн, П. Роуз та А. Стівенс.

У 1905–1907-х роках у Долині Царів Т. Девісом були відкриті гробниці членів родини фараона Ехнатона – Юйа та Туйа (KV 46), цариці Тії (KV 55). Там же у 1922 році Г. Картер відкрив гробницю спадкоємця Ехнатона – фараона Тутанхамона (KV 62).

Також важливі археологічні відкриття Амарнського періоду були зроблені у старовинних Фівах. У 1925 році експедицією М. Пілле та А. Шев'є знайдено руїни Карнацького храмового комплексу бога Атона та фрагменти вапнякових статуй-колонн фараона Ехнатона. У 1975–1985 роках археологічні дослідження храму Атона в Карнаці проводили Д. Редфорд та Д. Гохарі. У 2002–2003 роках розкопки продовжував Е. Брок, однак значних знахідок вже не було.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база дослідження» представлена комплексна характеристика джерел для дослідження даної теми. Дисертаційна робота написана на базі автентичних давньоєгипетських писемних, образотворчих та монументальних джерел, які умовно можна поділити на чотири основні групи: епіграфічні, образотворчі, археологічні та антропологічні.

Серед епіграфічних джерел можна виділити дві підгрупи: тексти, які були створені в період перших шести років правління фараона Аменхотепа IV у Фівах, та джерела періоду перенесення царської резиденції в Ахетатон з 6-го року правління. Основними наративними джерелами першої підгрупи є *талатати* з Карнацького храмового комплексу Pr-Itn, текст стели у Гебель-ель-Сілсіла та листи Амарнського архіву перших років царювання Аменхотепа IV. Другу підгрупу епіграфічних джерел складають

тексти прикордонних стел «Раннього та Пізнього проголошення» (тексти стел K, X, M, A, B, J, Q та S), Великий та Малий Гімни Атона, тексти Амарнських гробниць, листи Амарнського архіву після 6-го року правління фараона Ехнатона.

Джерела образотворчої групи представлені рельєфами талататів, іконографією Амарнських гробниць та приватних стел, статуями та бюстами царської родини.

Комплекс археологічних джерел представляють залишки будівель міста Ахетатона, у тому числі реконструкції на основі археологічних даних двох храмів бога Атона – *Pr-Itn* та *Hwt-Itn*, Великого царського палацу, палацового комплексу *M3rw-Itn* та приватних будівель.

Антропологічні джерела складають висновки досліджень мумій сім'ї фараона Ехнатона на родинні зв'язки та хвороби (Юйа та Туйа (KV 46), цариці Тії (KV35EL), Аменхотепа III (KV35), Тутанхамона (KV 62) та двох мумій CG 61075 та KV 35YL. Результати ДНК досліджень призвели до заперечення теорій про генетичні хвороби в сім'ї Ехнатона, які могли впливати на його фізичний та психічний стан.

У підрозділі 1.3. «Історіографія» проаналізовано стан наукової розробки теми, починаючи з перших наукових досліджень періоду правління фараона Ехнатона кінця XIX століття до сьогодення.

Історіографію даного дослідження було б доцільно поділити на чотири основні групи: наукові праці загального характеру, автори яких приділяють увагу Амарнському періоду в ході викладення історії Стародавнього Єгипту в цілому; праці, що присвячені фараону Ехнатону та Амарнському періоду; наукові роботи джерелознавчого характеру; праці, що висвітлюють проблеми, дотичні до об'єкту та предмету нашого дослідження.

Праці узагальнюючого характеру представлені роботами таких авторів: Д. Брестед, М. Матьє, М. О. Коростовцев, І. Шоу, Д. Тілдеслей, С. Снейп, Р. Х. Вілкінсон, К. Хобсон, та ін.

Найбільшою є друга історіографічна група, яка охоплює дослідження Амарнського періоду та часів правління Ехнатона. Протягом першої половини XX ст. в науковій літературі панувало ідеалістичне сприйняття Ехнатона (А. Вейгалл, Т. Манн, К. Жак, В. Авдієв). Натомість подальші дослідження другої половини XX – початку XXI ст. вбачають в його релігійній реформі політичні чинники (С. Алдред, Ю. Я. Перепьолкін, Е. Хорнунг). Д. Редфорд доводив, що оточення сприймало правління Ехнатона як тиранію. Н. Рівз вважає, що Ехнатон посилив свою владу за допомогою релігії, його царюванню був притаманний деспотизм та релігійна нетерпимість. Впродовж останніх двох десятиліть було опубліковано цілу низку наукових монографій, присвячених фараону-реформатору, серед яких праці А. Додсона, Б. Кемпа та Д. Хоффмайера.

У третю групу виділені джерелознавчі дослідження: публікації ієрогліфічних текстів Амарнського періоду, їхні переклади та коментарі, археологічні звіти та дослідження. В цій групі слід особливо виділити праці

Н. де Г. Девіса, А. Бадаві, Р. Фрід, Т. Мартіна, Е. Уфіла, Л. Манніш, М. Ліхтайм, В. Мюрнейна, Б. Кемпа та А.Стівенс.

Четверту групу складають праці, що висвітлюють проблеми, дотичні до об'єкту та предмету даної роботи. Серед яких дослідження правлінь фараонів XVIII династії, зокрема цариці Хатшепсут (В. Девіс, Г. Робінс), Тутмоса IV (Б. Брайан) та Аменхотепа III (В. Джонсон, А. Козлофф, М. Берман). А також праці, які висвітлюють історію становлення культу Амона у Фівах (Г. Вайснрайт, О. І. Павлова).

У другому розділі **«Культ Амона та його гіпостазування в контексті Єгипетської державності»** розглянуто основні етапи розвитку та причини посилення культу Амона, а також зростання впливу фіванського жрецтва на царський дім та політику держави в цілому.

У підрозділі 2.1. *«Царська влада та культ Амона до часів Аменхотепа III»* ми дослідили історичні та релігійні обставини формування царської ідеології Стародавнього Єгипту, визначили основні причини висування Амона на місце головного бога Фів.

Культ царя поступово трансформувався з ідеї божественності правлячого фараона в період Давнього царства до образу царя, як виконувача волі богів, якому даровано право на престол. В часи Нового царства культивується образ фараона-воїна, що домінує над образом царя-жерця та призводить до зростання впливу фіванського жрецтва бога Амона, культ якого виділяється з культів інших богів на початку Першого перехідного періоду. Універсальність образу Амона, на противагу Монту, який поступово отримує риси бога війни, дозволяє йому зайняти панівне становище в регіоні. Посилення культу Амона було ідеологічним обґрунтуванням політичної програми фіванських царів, які намагалися утримати об'єднаний Єгипет під своєю владою.

Під час війни з гіксосами фараон XVIII династії Яхмос I направляв усі багатства до храму Амона, побоюючись сепаратизму у разі збагачення номархів та номової знаті. Згодом жрецькі релігійні титули могли поєднуватися зі світськими, що призводило до тісного зв'язку жрецтва Амона з царським домом. Намагаючись знайти підтримку для визвольної війни, подальших військових кампаній та легітимізації влади, як у випадку з царицею Хатшепсут, фараони XVIII династії зіткнулися з посиленням фіванського жрецтва, яке тепер впливало на політичне життя в країні. Назріваючий конфлікт явно простежується вже в часи правління Тутмоса IV, який вперше протиставив Амону культ Ра-Хорахті.

Підрозділ 2.2. *«Єгипет в період правління фараона Аменхотепа III»* досліджує основні події царювання батька Ехнатона, фараона Аменхотепа III (бл. 1387–1349 рр. до Р.Х.), який своїм довгим правлінням намагався посилити владу фараона в державі.

Аменхотеп III зійшов на престол у малолітньому віці. У своїй царській титулатурі фараон демонструє підтримку культу Амона, однак використовує разом з тим і епітети «Спадкоємець Ра», «Обраний Ра» та «Образ Ра над двома землями».

Єгипет у часи Аменхотепа III не вів завойовницьких війн, натомість, дипломатична діяльність досягла величезного розмаху. Період правління Аменхотепа III був ознаменований грандіозними будівельними програмами, направленими на звеличення фараона.

Очевидним є факт, що в період царювання Аменхотепа III вже відчувалося протистояння царської та жрецької влади. Протягом останніх семи років правління Аменхотеп III тричі святкував *хеб-сед*, укріплюючи сонячний культ, центром якого мав стати сам фараон, який тепер виступав не просто як син сонця, а в ролі самого сонця – *Nb-M3 't-R ' Itn thn* – «Небмаатра (Володар *maat* Ра) – Сліпуче Сонце».

У третьому розділі «Релігійно-політична реформа Аменхотепа IV (Ехнатона)» досліджені етапи проведення релігійно-політичної реформи фараоном Ехнатоном, її причини та особливості, а також проаналізовано, яку роль відігравав фараон і його родина у новому культі.

У підрозділі 3.1. «Перші роки правління Аменхотепа IV. Трансформація образів фараона та бога Атона» визначені основні події перших п'яти років правління Аменхотепа IV та етапи трансформації зображення фараона з традиційного канонічного образу у новий стиль, одночасно з перетворенням бога Ра-Хорахті у Сонячний диск Атон.

Царевич Аменхотеп був оголошений спадкоємцем престолу на 30-му році правління свого батька та залишався його співправителем протягом останніх 7 років царювання Аменхотепа III. На момент своєї коронації Аменхотеп ще був підлітком. Про це свідчать листи з Амарнського архіву, в яких цариця Тія виступала в ролі регента протягом першого року правління свого сина. Тоді зображення Аменхотепа IV виконувалися ще за традиційним єгипетським каноном, своїм покровителем, однак, молодий фараон вже називає Ра-Хорахті.

На 2-му році правління Аменхотеп IV засновує грандіозний храмовий комплекс бога Ра-Хорахті-Атона – *Pr-Itn* – «Дім Атона», який складався з чотирьох культових будівель: *Gm(t)-p3-Itn* – «Атон знайдений», *@wt-bnbn* – «Масток каменю-бенбен», *Rwd-mnw-n-Itn-r-nhh* – «Стійкі монументи Сонячного диску навечно» та *Tni-mnw-n-Itn-r-nhh* – «Піднесені монументи Сонячного диску навечно». У рельєфах *Pr-Itn* простежується прагнення Аменхотепа IV відмежувати культ Атона від культів інших єгипетських богів. Це досягалося за допомогою введення нового стилю в іконографії, який вводився поступово і співіснував разом з традиційним, про що свідчать рельєфи гробниці візира Рамоса (ТТ 55).

Поступово змінюється і зображення самого царя. Аменхотеп IV експериментує з власним образом у колосах храму *Gm(t)-p3-Itn*, постійно корегуючи та змінюючи його. Цей образ був необхідний для поєднання з новоствореним культом бога Атона, центром якого стає сам цар.

У підрозділі 3.2. «Свято *хеб-сед* у храмі *Gm(t)-p3-Itn* як демонстрація царської влади» розглядається релігійне та політичне значення свята *хеб-сед* для фараонів Єгипту. На основі аналізу зображень та текстів *талататів*

храму *Gm(t)-p3-Itn* виявлені особливості та новації у проведенні *хеб-седу* Аменхотепом IV.

Традиція святкування *хеб-седу* (ювілею), як головної події царювання, походить з часів I династії, і, зазвичай, *хеб-сед* проводився на 30-ому році правління фараона. Головною метою свята було підтвердження царської влади перед богами Нижнього та Верхнього Єгипту та з'їздом аристократії, а також «оновлення» сил правителя. В ході святкувань проводилися ритуали підношенням богам, реконструкція коронації після отримання дозволу і благословення від усіх богів на керування країною.

Аменхотеп IV проводить *хеб-сед* протягом перших чотирьох років свого царювання. Головним місцем проведення свята став храм *Gm(t)-p3-Itn*. Незважаючи на те, що схема проведення *хеб-седу* залишалася традиційною, на талататах з храму *Gm(t)-p3-Itn* немає зображень статуй богів, які мали б стояти у критих святилищах у дворі храму. Аменхотеп IV здійснює підношення лише богу Атону у відкритих святилищах, щоб сонячні промені осяювали його.

Основними причинами проведення *хеб-седу* на перших роках правління Аменхотепа IV були: бажання продемонструвати новий релігійний культ та місце царя у ньому, як очільника та проповідника; необхідність отримати підтримку знаті у легітимізації своєї влади (через юний вік молодого фараона) для проведення релігійно-політичної реформи.

Протягом святкування простежується намагання Аменхотепа IV до укріплення своєї влади: на зображеннях процесії усі вельможі залишаються безіменними, в присутності царської родини було заборонено стояти. На той час вже існувала опозиція новим реформам: Аменхотепа IV постійно супроводжують військові загони та озброєна охорона. У часи між святкуваннями придворні могли бачити царське подружжя лише у «Вікні Явищ».

Підрозділ 3.3. «Заснування Ахетатона як кульмінація релігійно-політичної реформи» висвітлює причини заснування міста, як центру культу Атона, та його значення для реформи Аменхотепа IV (Ехнатона).

Місто Ахетатон було засновано, згідно з датуванням прикордонних стел «Раннього проголошення», на 5-ому році (Стела К:І) правління фараона Аменхотепа IV і мало стати новою столицею держави. Про це свідчить наявність в Ахетатоні основних державних установ та переведення туди міжнародного архіву. Основними причинами перенесення столиці у Середній Єгипет були: прагнення відмежуватися від впливу жрецтва Амона у Фівах; розташування Ахетатона було стратегічно вигідним для здійснення контролю над Верхнім та Нижнім Єгиптом; зростаюча опозиція у Фівах.

Окрім релігійного значення, як центру культу Атона, Ахетатон відігравав значну політичну роль. Планування міста повністю відповідало вимогам фараона: головні храмові комплекси, урядові споруди та міжнародний архів держави розташовувалися біля царського палацу. Це дозволяло фараону контролювати усі важливі установи, залишаючись при цьому діючим жерцем, адже у текстах прикордонних стел «Раннього

проголошення» було вказано, що за відсутності Ехнатона у місті підношення у храмах не здійснювалися (Стела К:34).

Як відомо з написів та рельєфів Амарнських гробниць, Ехнатон не просто виступає у ролі головного жерця, але й особисто виконує жрецькі функції. Щоденний виїзд царської родини до Великого храму *Pr-Itn* був публічним та демонстрував роль фараона у культурі Атона. Потім Ехнатон та Нефертіті поверталися до палацу, де цар приймав чиновників та здійснював керування країною. Ввечері Ехнатон знову брав участь у ритуалах. Фараон виступав одночасно як політик та релігійний лідер.

У підрозділі 3.4. «Титулатура Ехнатона, цариці Нефертіті та бога Атона» на основі даних епіграфічних джерел проаналізовано значення змін у титулатурах Ехнатона, Нефертіті та бога Атона.

Як це впливає з дослідження, трансформація титулатури Аменхотепа IV, яка зазвичай відображала політичну та релігійну дійсність на кожному етапі розвитку Єгипетської держави, демонструє нам прагнення Аменхотепа IV зменшити роль царя як історичного гравця на користь царя як історичного бога. Зміни в титулатурі відбуваються поступово, що говорить про чітку спланованість дій фараона-реформатора.

Незважаючи на те, що на початку царювання титулатура Аменхотепа IV продовжувала включати в себе такі традиційні титули, як *Wsr-nswt m Iptswt* – «Величний царською владою в *Inem-cum*» та *Ntr hq3 W3st* – «Аменхотеп, бог та правитель Фів», фараон включив до свого імені і титули: *W'-n-R'* – «Єдиний для Ра», який підкреслював виключну роль фараона у сонячній культурі; *3 m 'h'w.f* – «Величний у своїх літах», цей титул відображав необхідність молодого фараона підкреслити свою могутність, незважаючи на юний вік; *'nh m m3't* – «Той, що живе у правді», тобто Аменхотеп IV не створює *m3't* своїми діями, він живе у ній, він створив *m3't* лише своїм існуванням.

Аменхотеп IV свідомо відкидає традиційні титули: *nb-irt-ht* та *nb hps*, які мали відношення до розширення кордонів Єгипетської держави. На 5-ому році правління фараон змінює власне ім'я на *3hn-Itn* – «Ехнатон», що для давньоєгипетського суспільства було революційним.

Сонячний диск Атон теж отримує титулатуру, схожу на царську, ім'я Атона вписується у картуш, а сам він називається батьком Аменхотепа IV. Атон на 5-ому році правління отримує титул *nb pt nb t3* – «володар неба і володар землі», який завжди буде супроводжувати картуші з його іменем. На 12-ому році правління зображення Хора з сонячним диском на голові в імені Атона замінюється знаком сонячного диску з *ureem* та ієрогліфом *'nh*. Також додається до картушу Атона титул «володар усього, що охоплює диск».

На 5-му році правління свого чоловіка цариця Нефертіті отримує розширений титул, який підкреслює її значну роль у культурі Атона: *Nfr-nfrw-Itn Nfrrt-Ity* – «Прекрасні красоти Атона, Нефертіті» (Стела Х:4).

У підрозділі 3.5. «Особливості царської влади та відносини з аристократією» досліджено модель царської влади, яка була створена в ході релігійно-політичної реформи Ехнатона, розглянуто питання відповідності

офіційних зображень реальному зовнішньому вигляду царя, а також висвітлено ставлення придворної еліти до нового релігійного курсу.

Влада Ехнатона, як релігійного лідера, залежала, в свою чергу, від тієї ролі, яку відігравав бог Атон в пантеоні давньоєгипетських богів. У текстах прикордонних стел та двох гімнах вказується, що бог Атон створив сам себе і є творцем усього живого на землі, його промені надають життя та довголіття, він володарює один над усіма землями Єгипту та усім світом. На талататах з храму *Gm(t)-p3-Itn* Атон звеличується як перший серед усіх богів. Поступово слово *Itn* синонімізує поняття «бог» та «божественний»; так з'являється унікальний тип монотеїстичного культу. Бог Атон згодом стає головним і єдиним державним богом, тоді, як фараон Ехнатон є єдиним, хто «вийшов з Атона» і лише він один розуміє волю Атона. При затвердженні нової релігійної ідеології потрібен лідер і проповідник, який зміг би поширити свої ідеї. Ехнатон намагався досягти своєї мети за допомогою укріплення своєї влади, обравши модель царської влади періоду Давнього царства.

Введення атонізму, поза сумнівом, було політично вигідне фараону. Не можна також стверджувати, що фараон не вірив в Атона і створив штучний культ. Ехнатон виріс у консервативному суспільстві, в якому релігія відігравала домінуючу роль, і, скоріше за все, ідеї поклоніння сонячному богу були закладені йому ще в дитинстві. Поступовість і плановість реформ Ехнатона виключають, на думку автора, наявність фанатичності у його віруванні.

Впроваджуючи новий релігійний культ, Ехнатон прагнув створити і новий стиль у зображенні, який мав відрізнятись від традиційних образів царів, створених під впливом стародавніх релігійних культів. Фараон формує унікальний Амарнський стиль, якому притаманні гіперболізованість та андрогинні риси. Цей образ фараона різко контрастує з його більш ранніми бюстами та невеликими приватними статуетками царя, знайденими в Ахетатоні. З розгортанням реформи в державі, фараон поступово перетворювався з політичної фігури на суто релігійну, його зображення тепер мали культовий підтекст.

Ехнатон вступив у конфлікт з родовою аристократією, представники якої займали важливі храмові посади, і створив навколо себе нову придворну еліту, яка вийшла, переважно, з середніх прошарків населення. Найвищі чиновники просто розхвалюють Атона, тоді як посадовці нижчого рангу звертають свої молитви до самого Ехнатона: «мій бог», «світло» (*P3-nhsy*), «бог Нілу усієї країни» (*Hwuz*), «світло, яким я живу, мій kA» (*Mry-R'*). Таким чином відбувається злиття образу царя з богом Атоном.

Підрозділ 3.6. «Роль сім'ї фараона у новому культі» присвячено визначенню ролі сім'ї фараона у популяризації та розповсюдженні культу Сонячного диску.

У садах багатьох будинків в Ахетатоні стояли невеликі святилища із зображеннями царської сім'ї у поклонінні Атону. Однак, говорити про те, що царська сім'я була об'єктом поклоніння на рівні з давньоєгипетськими богами, не можна. Вони виступають на таких зображеннях у ролі

посередників між Атоном і людьми, яких вони спрямовують до своєї віри. Тут мала місце демонстрація поклоніння новому образу бога сонця.

Цариця Нефертіті отримує божественний статус ще на початку правління свого чоловіка, вона зображується з атрибутами богині на талататах з Карнацького храму бога Атона, на саркофазі Ехнатона, а Тейя, дружина Ейє, яка була нянею Нефертіті, носила титул: «Велика няня, вихователька богині та прикраси царя» (АТ 25). У такому возвеличені цариці, окрім релігійно-політичних причин, очевидно, були присутні і особисті.

Майже на всіх офіційних заходах Ехнатона та Нефертіті супроводжують маленькі царівни. Лише у сцені принесення данини (АТ 2), що датується 12-тим роком правління, присутні усі шість царівен. Також царевич Тутанхатон, скоріше за все, був сином Ехнатона, про що свідчить напис на блоці Ashmunein Nr. 831 – VIII-C.

Велика смертність в родині фараона, яка спричинилася між 12-тим та 14-тим роками правління чумою, призвела до послаблення самих основ культу. Цей факт підтверджується зображенням смерті царівни Макетатон на двох стінах у Царській гробниці, де Ехнатон з Нефертіті плачуть над тілом доньки. Таке емоційне зображення фараона є унікальним для єгипетського мистецтва. Ці сцени не призначалися для публічної демонстрації і не могли бути пропагандою любові до своєї сім'ї.

У четвертому розділі **«Останні роки правління Ехнатона та завершення Амарнської доби»** проаналізовані зовнішня політика фараона Ехнатона та причини послаблення царської влади після його смерті.

Підрозділ 4.1. *«Зовнішня політика та міжнародні відносини»* присвячений розгляду зовнішніх зносин фараона Ехнатона з правителями інших держав.

Окрім невеликої військової кампанії по придушенню повстання в Нубії, Ехнатон не воював. Він продовжував мирну політику Аменхотепа III, незважаючи на те, що тема домінування Єгипту в регіоні продовжувала з'являтися у зображеннях в Ахетатоні.

Ехнатон не володів дипломатичним талантом свого батька і в період його царювання були зіпсовані відносини з царем Вавилону Барнабурішем, царем Мітанні Тушраттою та царем Біблоса Ріб-Аддою, якому фараон не надав допомоги для боротьби із зовнішньою загрозою. У результаті Ехнатон втратив контроль над міжнародною ситуацією, програвши хеттам єгипетські володіння в Сирії.

Ехнатон отримав державу, яка складалася з різних народів та культур, а втримувати значні території за рахунок внутрішніх ресурсів ставало дедалі важче. У Великому Гімні Атону чітко простежується ідея про рівність народів перед єдиним богом, що відображає ідею Ехнатона про збереження підвладних територій за допомогою універсальної релігії.

У підрозділі 4.2. *«Послаблення царської влади після смерті Ехнатона. «Контрреформація»* розглядаються події в державі після смерті Ехнатона, досліджуються причини послаблення царської влади в період правління останніх фараонів XVIII династії

У Ехнатона було, принаймні, два співправителя: Семнехкара, який помер ще за життя фараона, і цариця Нефертіті під ім'ям *'nh hprw R' Nfr-nfrw-Itn* - «Жива поява Ра, Нефернеферуатон (Прекрасні красоти Атона)», яка отримала титул *Nfr-nfrw-Itn mry W'-n-R' Zht-n-h.s* – «Нефернеферуатон, кохана *W'-n-R'* (Ехнатона), діюча для свого чоловіка». Розширений титул вдалося також реконструювати з написів на канопах-саркофагах з гробниці Тутанхамона, які спочатку належали цариці.

Після смерті Нефертіті на престол зійшов малолітній Тутанхамон, в царській титулатурі якого вже відображалися зміни у релігійному курсі країни на користь фіванського бога Амона. Скориставшись малолітством правителя при дворі посилюється влада знаті. Возвеличення Ейє та Хоремхеба при Тутанхамоні говорить про слабкість царської влади у той період. На багатьох офіційних заходах фараона супроводжує Ейє, який носить титул *It-ntr* – «Божественний батько». Однак, офіційна ідеологія, що була нав'язана молодому фараону правлячою елітою, явно розходилася з його особистими уподобаннями. Незважаючи на новий державний релігійний курс, Тутанхамон з роками ще продовжував шанувати сонячний культ свого батька, принаймні, у приватних зображеннях. На думку автора, молодий фараон з роками почав демонструвати непокору новому режиму.

Після смерті Тутанхамона у віці 18–19 років трон посів Ейє, взявши шлюб з його вдовою Анхесенамон. Він продовжував курс на відновлення культу старих богів та заохочування фіванської аристократії, про що свідчать його титули, зокрема, титул *Ntr-hq3-W'st* – «Бог і правитель Фів».

Джерела підтверджують складні відносини між воєначальником Хоремхебом та Ейє, протягом 4 років правління останнього Хоремхеб продовжував вести себе як політичний лідер, повністю ігноруючи царський статус Ейє на власних зображеннях і статуях.

Ейє був останнім фараоном, при якому ще функціонували храми Атона, а місто Ахетатон продовжувало бути релігійним центром, хоча і втратило значну позицію. Після його смерті на 4-ому році правління на престол зійшов фараон Хоремхеб, за часів правління якого почався демонтаж храмів Атона. По країні прокотилася хвиля відкритої ворожнечі до Ехнатона та Нефертіті, яка вилилася у знищення їхніх зображень. Правління Хоремхеба ознаменувало завершення Амарнської доби, сам фараон згодом додав до свого особистого імені титул *Mr-n-Imn* – «Улюблений Амоном».

Незважаючи на проведені політичні та релігійні зміни в державі в період правління Ехнатона, фараон знову втрачає позиції, розділяючи свою владу зі жрецтвом. Особливо чітко цей конфлікт проявиться в період правління XX династії.

У **Висновках** підсумовано результати та викладено основні положення дисертації дослідження, які виносяться на захист:

- Можливість повноцінно вивчати Амарнську добу з'явилася наприкінці XIX ст. після численних археологічних експедицій в Тель-ель-Амарні. Були скопійовані важливі нарративні та візуальні джерела єгиптологами

Р. Лепсіусом, Ф. Пітрі, Н. де Г. Девісом, В. Мюрнейном. З 1977 року по сьогоднішній день археологічною експедицією в Амарні керує британський єгиптолог професор Б. Кемп. Джерельна база дослідження представлена 4 групами джерел: епіграфічні, образотворчі, археологічні та антропологічні джерела. Основу групи епіграфічних джерел складають тексти прикордонних стел «Раннього та Пізнього проголошення», Великий та Малий Гімни Атону, тексти з Амарнських гробниць, талататів, листи Амарнського архіву. Образотворчі джерела представлені іконографією Амарнських гробниць та приватних стел, талататами та статуями царської родини. Комплекс археологічних джерел представляють залишки будівель міста Ахетатона, у тому числі реконструкції на основі археологічних даних головних будівель міста. Антропологічні джерела складають результати ДНК-досліджень мумій сім'ї Ехнатона. Історіографію даного дослідження можна поділити на чотири основні групи: наукові праці загального характеру, автори яких приділяють увагу Амарнському періоду в ході викладення історії Стародавнього Єгипту в цілому; праці, що присвячені фараону Ехнатону та Амарнському періоду; наукові роботи джерелознавчого характеру; праці, що висвітлюють проблеми, дотичні до об'єкту та предмету нашого дослідження.

- В період Нового царства змінюється модель царської влади, при якій домінує образ фараона-воїна, на противагу образу царя-жерця часів Давнього царства. Це призводить до зростання впливу фіванського жрецтва бога Амона, де формується складна і розвинена ієрархія, а жрецькі релігійні титули могли поєднуватися зі світськими, що призводило до тісного зв'язку жрецтва з царським домом. Конфлікт, що назрівав, явно простежується вже в часи правління Тутмоса IV, який вперше протиставив Амону культ Ра-Хорахті. Його наступник Аменхотеп III, хоча і не вступав у відкрите протиріччя зі жрецтвом, також оголосив себе «Живим Сонячним диском».

- В ході дослідження було встановлено, що царевич Аменхотеп був оголошений спадкоємцем престолу на 30-му році правління Аменхотепа III і залишався його співправителем протягом останніх 7 років царювання свого батька. В момент коронації Аменхотеп IV був підлітком, про що свідчать листи з Амарнського архіву, в яких цариця Тія, скоріше за все, виступала в ролі регента протягом першого року правління фараона. Очевидним є факт, що Аменхотеп IV планував релігійну реформу, перші кроки якої були здійснені ним вже на 2-ому році правління. Протягом перших чотирьох років правління Аменхотепа IV триває трансформація образу бога Ра-Хорахті у Сонячний диск *Itn*, що відображено в іконографії храмового комплексу *Pr-Itn* в Карнаці. У сценах святкування *хєб-седу* з храму *Gm(t)-p3-Itn* чітко прослідковується прагнення Аменхотепа IV до повернення традицій Давнього царства, коли фараон вважався божественною особою.

- Заснування міста Ахетатона на 5-ому році правління фараона Ехнатона обумовлено такими причинами: необхідність відмежувати культ Сонячного диску від впливу фіванського жрецтва Амона, зростаюча опозиція реформам у Фівах та прагнення перенести столицю на північ для більш вдалого контролю над Нижнім та Верхнім Єгиптом. Окрім релігійного значення,

місто Ахетатон мало вдале планування, яке дозволяло фараону контролювати усі важливі установи, залишаючись при цьому діючим релігійним лідером, виконуючи щоденні ритуали. Без фараона підношення у храмах не відбувалися. Ехнатон прагнув одночасно виконувати владні повноваження як цар Єгипту, і релігійні, як засновник культу бога Атона. Доручивши будь-кому прямі жрецькі функції, Ехнатон втратив би лідируючу роль у новоствореному релігійному культі.

- Аменхотеп IV свідомо відкидає такі традиційні титули, як *nb-irt-ht* та *nb hps*, які мали відношення до розширення кордонів Єгипетської держави. Окрім титулатури на 5-ому році правління Аменхотеп IV змінює власне ім'я на *Ехнатон*, що було офіційним оголошенням відмови царя від шанування культу Амона та розривом фараона з фіванським жрецтвом, обмеженням впливу останнього на політичну ситуацію в країні. Відмова від стандартних військових титулів демонструє, що Ехнатон протиставив традиційному образу фараона-воїна новий – образ фараона-проповідника, релігійного лідера.

- З розгортанням реформи в державі, цар поступово перетворювався з політичної фігури на суто релігійну, його зображення тепер мали культовий підтекст. Проведенні дослідження дозволяють дійти висновку, що більшість зображень Ехнатона не відображають реальний вигляд фараона і мають сприйматися як суто релігійний образ. Поступовість і плановість реформ Ехнатона виключають, на погляд автора, наявність фанатичності у його віруванні.

- Усі інтимні сцени царської сім'ї демонструють щастя та гармонію, яку надає їй бог Атон, як захисник. Такі зображення мали пропагувати культ Сонячного диску населенню, однак в такій пропаганді крилася основна загроза новій ідеології. Велика смертність в родині фараона, яка спричинилася між 12-тим та 14-тим роками правління чумою, призвела до послаблення самих основ культу.

- Будучи поглиненим у внутрішню реформу, Ехнатон врешті решт втрачає контроль над міжнародною ситуацією, програвши хеттам Єгипетські володіння в Сирії. Фараон намагався втримувати підконтрольні території завдяки створенню універсальної релігії, яка сприяла б об'єднанню народів, адже коштів для утримання залежних територій у покорі в Єгипетській державі не вистачало. Основні засади атонізму, які були викладені у Великому Гімні, демонструють його інтернаціоналізм. Однак, для проведення таких масштабних звершень Ехнатону не вистачило часу.

- Після смерті Ехнатона не залишилося спадкоємця, який би зміг продовжити його реформи. Щоб втримати владу Амарнські правителі пішли на поступки старій фіванській аристократії, представники якої знову зайняли важливі державні пости. Возвеличення Ейє та Хоремхеба при Тутанхамоні говорить про слабкість царської влади у той період. Тутанхамон протягом усього періоду свого правління залишався дитиною, його дії на відновлення культу Амона слід сприймати як бажання і прагнення правлячих кіл, які

відображали настрої у державі. Амарнська царська ідеологія згасла разом зі зникненням Сонячного диску Атона на давньоєгипетських рельєфах.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Заплетнюк О. А. Малий Гімн Атону / О. А. Заплетнюк // Сходознавство. – 2014. – № 67. – С. 39–46.
2. Заплетнюк О. А. Колоси Ехнатона : інтерпретації божественного образу фараона / О. А. Заплетнюк // Гілея. Науковий вісник. – 2015. – № 95 (4) – С. 10–13.
3. Заплетнюк О. А. Пограничные стелы «Позднего провозглашения» в Ахетатоне / О. А. Заплетнюк // Гуманитарные и юридические исследования. - Ставрополь, 2015. – № 2 – С. 7-12.
4. Заплетнюк О. А. Порівняльна характеристика та стилістичні відмінності прикордонних стел «Раннього проголошення» / О. А. Заплетнюк // Гілея. Науковий вісник. – 2015. – № 103 (12). – С. 10–13.
5. Заплетнюк О. А. Роль сім'ї фараона Ехнатона у новому релігійному культі / О. А. Заплетнюк // Гілея. Науковий вісник. – Київ, 2016. – № 105 – С. 9-12.
6. Заплетнюк О. А. Єгипет на міжнародній арені в період правління фараона Ехнатона / О. А. Заплетнюк // Гілея. Науковий вісник. – 2016. – № 106 (3) – С. 25–28.

Публікації, що додатково відображають результати дисертаційного дослідження:

1. Заплетнюк О. А. Прикордонні стели Ахетатона: характеристика та особливості / О. А. Заплетнюк // Доісламський Близький Схід: історія, релігія, культура / Під ред. М. О. Тарасенка. – К., 2014. – С. 77–82.
2. Заплетнюк О. А. Культ Амона та його розповсюдження в період Середнього царства / О. А. Заплетнюк // Virtus : Scientific Journal. – 2015. – Issue 2. – С. 196–199.
3. Заплетнюк О. А. Царська влада в Єгипті та фіванське жрецтво в період XVIII династії / О. А. Заплетнюк // Гілея. Науковий вісник. – 2015. – № 98 (7) – С. 127–130.
4. Заплетнюк О. А. Послаблення царської влади після смерті фараона Ехнатона. Єгипетська «Контрреформація» / О. А. Заплетнюк // Молодий вчений. – 2016. – №3. – С. 320–325.
5. Заплетнюк О. А. Прикордонні стели Ахетатону: характеристика та особливості / О. А. Заплетнюк // Доісламський Близький Схід: історія, релігія, культура. Тези доповідей міжнародного наукового круглого столу, м. Київ, 9 грудня 2013 р. – К., 2013. – С. 12–13.
6. Заплетнюк О. А. Амарнські прикордонні стели «Раннього проголошення». Історичне значення та переклад / О. А. Заплетнюк // XVIII Сходознавчі

- читання А. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції, м. Київ, 17–18 жовтня 2014 р. – К., 2014. – С. 32–33.
7. Заплетнюк О. А. Проблема реконструкції зовнішності фараона Ехнатона / О. А. Заплетнюк // XIX Сходознавчі читання А. Кримського. До 120-річчя від дня народження А.П. Ковалівського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції, м. Київ, 16–17 жовтня 2015 р. – К., 2015. – С. 72–73.

АНОТАЦІЯ

Заплетнюк О. А. Царська влада в Єгипті періоду правління Ехнатона. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2016.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню царської влади в період правління єгипетського фараона-реформатора Аменхотепа IV (Ехнатона) (1349 – 1333 рр. до Р.Х.). У дослідженні обґрунтовані висунуті автором гіпотези щодо причин проведення реформ фараоном Ехнатомом, висвітлені особливості царської ідеології, визначена роль фараона у культурі Сонячного диску.

На основі широкого кола джерел прослідковано зміни у моделі царської влади в ході релігійної реформи Ехнатона, яка була направлена на зменшення ролі царя як історичного гравця на користь царя як історичного бога. У сценах святкування *хеп-седу* з храму *Gm(t)-p3-Itn* чітко прослідковується прагнення Ехнатона до повернення традицій Давнього царства, коли фараон вважався божественною особою. Ехнатон намагався одночасно виконувати владні повноваження як цар Єгипту, і релігійні, як засновник культу бога Атона.

На підставі дослідження значних візуальних джерел доведено, що офіційні зображення фараона Ехнатона не відображають реальний вигляд фараона, і мають сприйматися як суто релігійний образ.

Ключові слова: Стародавній Єгипет, Нове царство, фараон Ехнатон, релігійно-політична реформа, царська влада, ідеологія.

АНОТАЦІЯ

Заплетнюк О. А. Царская власть в Египте в период правления Эхнатона. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2016.

Диссертация посвящена исследованию царской власти в период правления египетского фараона-реформатора Аменхотепа IV (Эхнатона) (1349 – 1333 гг. до Р.Х.). В исследовании обоснованы выдвинутые автором гипотезы о причинах проведения реформ фараоном Эхнатомом, освещены

особенности царской идеологии, определена роль фараона в культе Солнечного диска.

На основе широкого круга источников прослежены изменения в модели царской власти в ходе религиозной реформы Эхнатона, которая была направлена на уменьшение роли царя как исторического игрока в пользу царя как исторического бога. В сценах празднования *хеб-седа* в храме *Gm(t)-p3-Itn* четко прослеживается стремление Эхнатона к возвращению традиций Древнего царства, когда фараон считался божественной особой. Эхнатон пытался одновременно выполнять властные полномочия, как царь Египта, и религиозные, как основатель культа бога Атона.

На основании исследования значительных визуальных источников доказано, что официальные изображения фараона Эхнатона не отражают реальный внешний вид фараона, и должны восприниматься как сугубо религиозный образ.

Ключевые слова: Древний Египет, Новое царство, фараон Эхнатон, религиозно-политическая реформа, царская власть, идеология.

ANNOTATION

Zapletniuk O. A. The royal power in Egypt during the reign of Akhenaten. – Manuscript copyright.

Dissertation for acquiring of scientific degree of candidate of historical sciences on a speciality 07.00.02 – World History. – Taras Shevchenko National University of Kyiv Ministry of Education and Science of Ukraine. - Kyiv, 2016.

Dissertation is devoted to the study of royal power during the reign of Amenhotep IV (Akhenaten) (1349 - 1333 years BC.), the Egyptian Pharaoh of XVIII dynasty. Amarna period was marked by the unprecedented scale of construction activity, motivated by new religious reform. Pharaoh Akhenaten abandoned traditional Egyptian polytheism and introduced worship centered on the sun god Aten. It led to a new vision of Pharaoh's authority, who was declared the only priest of Aten, the mediator between God and men. Akhenaten's monotheism did not accept old gods, who stopped being worshipped.

The author substantiated the hypothesis about the reasons for the reform of the pharaoh Akhenaten, elucidated features of the royal ideology and analyzed a Pharaoh's role in the cult of the solar disk.

On the basis of a wide range of sources the author analyzed the changes in the model of royal power during the religious reform of Akhenaten. This reform was aimed to reduction of the role of the king as a historical player in the favor of the king as a historical god. In his international policy Akhenaten has not adhered to the position of diplomatic maneuvering, that was successfully implemented by his father Amenhotep III. This situation led to the deterioration of relations with such foreign rulers as Tushratta, King of Mitanni, and Rib-Adda, King of Byblos.

Akhenaten desired to return the traditions of the Old Kingdom, when Pharaoh was considered a divine person. This is clearly seen in scenes of *Heb-sed* celebration in the temple *Gm(t)-p3-Itn*. Akhenaten tried to simultaneously perform

the powers, as the king of Egypt, and religious duties, as the founder of the cult of the god Aten.

Based on the research of significant visual sources it proved that the official images of the pharaoh Akhenaten do not reflect the actual appearance of the Pharaoh, and should be perceived as a purely religious image.

Keywords: Ancient Egypt, New Kingdom, the pharaoh Akhenaten, religious and political reform, the royal power, ideology.